

6. Мазоха Г. С. Епістолярна спадщина Григорія Сковороди в контексті європейської епістолярної традиції, 2018. URL: http://ephshair.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/4192/%D0%9C%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D1%85%D0%B0_%D0%93.%D0%A1_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y
7. Ровенчак І., Котик Л. Геокультура і геоосвіта України: навч. посібник. — Львів: Простір-М, 2020. — 164 с.
8. Сковорода Г. Байки. — Харків : Vivat, 2020. — 64 с.
9. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. — 2-ге вид., стер. — Харків : Видавець Савчук О. О., 2016. — 1400 с.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів. — Київ : Наукова думка, 1973. — Т. II. — 576 с.
11. Сковорода Г. С. Листи до Михайла Ковалинського / Нац. літ.-мемор. музей Г. С. Сковороди. — Харків : Майдан, 2012. — 182 с.

УДК [908(477):001.891]:161.26

МОДАЛЬНИЙ ВИМІР НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ОЛЕНИ СТЕПАНІВ У СВІТЛІ МОДЕРНИХ ПІДХОДІВ

Мирослава Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна, м. Львів

Проаналізовано стильові особливості наукових текстів О. Степанів. З'ясовано значення логіко-філософської категорії модальність для створення і розуміння наукових текстів. Висвітлено такі головні особливості об'єктивно-модального виміру наукових і науково-популярних текстів О. Степанів: використання домінувальної парадигми географічного українознавства та концепції географічної цілісності; логічна обґрунтованість наукових висновків; застосування релевантних історико-географічного, статистичного і картографічного методів дослідження; опертя на значну джерельну базу. Суб'єктивну модальність наукових текстів О. Степанів розкрито через використовувані авторкою лексичні, граматичні, стилістичні засоби, зокрема питомі лексеми, модальні слова, природну дієслівність, спонукальну форму способу дії, метафоричність. Наголошено на взаємопов'язаності концептуальних і лінгвальних особливостей наукових текстів О. Степанів, їхній відповідності науковій мові української географії в досовітський період у Галичині.

Ключові слова: науковий текст, об'єктивна модальність, суб'єктивна модальність, модус, наукова мова, Олена Степанів.

MODAL DIMENSION OF OLENA STEPANIV'S SCIENTIFIC TEXTS IN THE LIGHT OF MODERN APPROACHES

Myroslava Vlach

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv

The stylistic features of O. Stepaniv's scientific texts are analyzed. The meaning of the logical and philosophical category of modality for understanding scientific texts is delighted. The following main features of the objective modality of O. Stepaniv's scientific and scientifically popular texts are clarified: the usage of the dominant paradigm of geographical Ukrainian studies and the concept of geographical integrity; validity of scientific conclusions; application of relevant historical, geographical, statistical and cartographic research methods; reliance on a considerable source base. The subjective modality of O. Stepaniv's scientific texts is revealed through lexical, grammatical and stylistic instruments, in particular, the usage of national lexemes, modal words, authentic verbosity, inductive form of the mode of action, metaphorically. Interconnection of conceptual and linguistic features in O. Stepaniv's texts, correspondence to the scientific language of Ukrainian geography in Galicia of the pre-Soviet period are stressed in the article.

Key words: scientific text, objective modality, subjective modality, modus, scientific language, Olena Stepaniv.

Актуальність дослідження. Постать Олени Степанів (1892–1963) усебічно висвітлена в контексті її громадсько-політичної, освітянської і наукової діяльності. Інтегративним виявом поглядів цієї надзвичайної особистості є вербальні тексти, що відображають як концептуальні та мовні особливості тогочасної доби, так і персональний підхід їхнього автора до з'ясування змісту.

Наукова новизна дослідження полягає в розкритті на основі поняття *модальність* взаємопов'язаності концептуальних і лінгвальних особливостей власне наукових, навчально-наукових і науково-популярних текстів О. Степанів, що наразі не з'ясовано у багатій джерельній базі, яка присвячена авторці.

Виклад матеріалу. Загалом, наукова спадщина О. Степанів становить до 100-та публікацій, частина з яких або втрачена, або ще перебуває в архівах репресивних органів советського періоду.

За ступенем узагальнення наукові тексти О. Степанів є емпіричними, інформаційно наповненими, що важливо для сучасних історико-географічних досліджень. За науковою проблематикою вони стосуються антропогеографії України, краєзнавства і регіоналістики, демогеографії, геоурбаністики, за просторовим охопленням – України в етнічних межах, Західного регіону України, Львівської області, столичних міст – Львова і Києва, за часом створення – досоветського і советського періодів. Визначальними у науковому доробку О. Степанів є «львівські» тексти.

Для з'ясування текстової модальності вагомими є структурно-функціональні, або стильові особливості праць. Наукові тексти О. Степанів виконані у різних стилях. Насамперед це власне науковий стиль, яким створені монографія «Дністер – важлива транспортна магістраль», нарис «Сучасний Львів», а також численні статті періоду праці на посадах викладача економікогеографічних дисциплін Інституту радянської торгівлі у Львові (1940–1941, 1944–1946), доцента кафедри економічної географії Львівського державного університету ім. Івана Франка (1946–1946), старшого наукового співробітника Львівського філіалу Інституту економіки АН УРСР (1944–1946), наукового співробітника відділу економічної географії Інституту економіки АН УРСР (1946–1948), наукового співробітника відділу геології Природничого музею АН УРСР у Львові (1948–1949). Для власне наукових праць О. Степанів характерна наукова проблемність, інформативність, доказовість викладу.

Освітянська діяльність О. Степанів у довоєнний період як професора географії та історії у приватній українській жіночій гімназії Сестер Василянок зумовила появу навчально-наукового тексту – циклу лекцій «Економікогеографія України» (1938), які достатньо інформативні, мають доступний виклад матеріалу з послідовним розгортанням наукової поняттєво-термінової системи.

Задля зацікавлення широкого кола читачів у науково-популярному стилі виконано тексти для засобів масової інформації. Більшість із них О. Степанів, як референт організаційного відділу Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові (1935–1939), підготувала з теми кооперації в Україні та світі (приблизно 30 публікацій), а також мандрівництва, геополітики. Ці тексти легкі для сприйняття, мають стислий, а часто метафоричний виклад матеріалу.

Вкажемо на такі ознаки різностильових текстів О. Степанів:

- *логіко-змістові:*
 - цільова настанова (формування географічного образу України, визначення місця України на географічній карті світу; виховання любові до рідної землі через розвиток краєзнавства, мандрівництва; обґрунтування розвитку українського кооперативного руху);
 - логічна і граматична зв'язність (когезія), несуперечність змісту окремих частин;
 - змістова цілісність (когерентність), або завершеність викладу; розв'язання конкретної дослідницької проблеми;
 - стислість викладу та відсутність позатекстових фрагментів, що увиразнює авторське бачення проблеми;
- *композиційні:*
 - комбінований характер (наявність вербальних та іконічних (картосхеми, рисунки, світлини, таблиці) мовних засобів, щоб забезпечити повноту відображення);

- рубрикація (членування тексту на окремі частини, використання заголовків, нумерації; для полегшення сприйняття тексту заголовки розділів і параграфів поміщено на окремих титульних сторінках, що передують розділам («Сучасний Львів», 1943);
- ремінісценція (використання без прямого цитування лейтмотивів, структури, термінології тощо із праць провідних науковців, дослідників), що засвідчує самостійне опрацювання авторкою численних джерел;
- відсутність покликань на використані картографічні та статистичні джерела, що загалом відповідало тогочасному науковому етикетові, вимогам до оформлення навчально-наукової і науково-популярної літератури;
- *комунікативні, або соціально-лінгвістичні:*
 - легкість сприйняття та інтерпретації (природна (жива) мова, українськомовна термінологія, наявність ілюстрацій);
 - експресивність (суб'єктивне ставлення авторки – українки-патріотки – до змісту висловлень);
 - емотивність (вербалізація підвищених емоцій авторки за допомогою відповідних лексичних, граматичних, стилістичних засобів);
 - оцінність (наявність оцінно-ціннісних орієнтирів у концептуальних опозиціях *наше – чуже, добре – погане, корисне (вигідне) – некорисне (невигідне), кількісне – якісне, красиве – некрасиве*).

Логіко-змістові, композиційні та соціолінгвістичні особливості наукових текстів О. Степанів формують її неповторний ідіостиль (ідіолект), що відображає авторську картину світу. Змістові та формально лінгвістичні характеристики наукових географічних праць О. Степанів є підставою для з'ясування їхньої модальності.

Сутність поняття «текстова модальність»

У широкий науковий обіг поняття *модус* і *модальність* запровадив швейцарський мовознавець Ш. Баллі (S. Bally), який у праці «Загальна та французька лінгвістика» (1932) вирізняє диктумний (лат. *dictum* – сказане) та модусний (грец. *μόδα*, лат. *modus*, фр. *mode* – міра, спосіб, правило) складники речення-висловлення. *Диктум* речення-висловлення – це повідомлюване; те, що стверджує автор (похідники – *диктор, диктант, дикція, диктувати* та ін.). *Модус* – складник, який корелює з повідомлюваним і містить модальний аспект (спосіб дії або відношення до дії) та неявний (імпліцитний) суб'єкт (автор), який репрезентує різноманітні відтінки судження [15].

Категорію модусу в сучасних лінгвістичних дослідженнях екстраполюють й на змістову структуру тексту. Модус став логіко-філософською метатекстовою категорією, що має різні рівні модальності. За філософом М. Епштейном (M. Epstein), рівень надмодальностей формують поняття *буття, існування, можливість, вірогідність, «можіння»* [16]. Мовознавець Ф. Бацевич вирізняє метамодуси сприйняття й оцінки світу автором тексту (метамодус I), подання автором «текстового світу» (метамодус II), взаємодії автора тексту з адресатом (метамодус III), ставлення автора до тексту (метамодус IV) [2, с. 32]. Узагальнюючи різні трактування текстової модальності, Ф. Бацевич та І. Кочан стверджують, що домінанта цієї категорії полягає у ставленні автора до зображуваного світу (модус сприйняття світу, або метамодус I) [1, с. 241].

Вирізняють об'єктивну (онтологічну, внутрішню) та суб'єктивну (суб'єктивно-оцінну, зовнішню) текстові модальності. Об'єктивна модальність тексту «*виражає відношення того, про що повідомляє адресант (мовець, автор), до об'єктивної дійсності в аспекті реальності / ірреальності, можливості / неможливості, бажаності / небажаності, необхідності / вірогідності змісту повідомлюваного*» [1, с. 242]. Саме об'єктивна модальність є основою диференціації текстів на наукові та художні. Науковим текстам властиві такі головні види об'єктивної модальності: *реальність* (об'єктивність затексту, на протигагу до надуманого – у художніх творах), *необхідність* (теоретична і практична актуальність), *можливість* (достатній рівень теоретико-методичного розвитку науки для розв'язання досліджуваної проблеми).

Об'єктивна модальність зумовлена глибинною текстовою структурою, або змістом тексту, та є текстотвірною. Якщо у лінгвістичних дослідженнях аналізують мовні засоби

об'єктивної модальності, то у конкретнонаукових, зокрема географічних, найголовніше – розкрити методологічні та методичні засоби її втілення, позаяк наукові тексти створюють під впливом провідних наукових парадигм, ідей, наукових шкіл, окремих особистостей [3, с. 46–48].

Суб'єктивна модальність текстів – це «низка різноманітних відношень адресанта (мовця, автора) до повідомлюваного: позитивних / негативних, очікуваних / неочікуваних, приємних / неприємних, прийнятних / неприйнятних, серйозних / несерйозних, впевненості / невпевненості, згоди / незгоди та багатьох інших» задля впливу на адресата тексту [1, с. 242].

Суб'єктивна модальність пов'язана з поверхневою текстовою структурою, яку безпосередньо сприймає адресат, тобто з мовним (матеріальним) втіленням текстового змісту. Звідси – для творення і розуміння наукового тексту важливими є лексичні, граматичні, стилістичні особливості вербальної мови його автора (за Ф. Бацевичем, метаподус II).

Загалом, джерелом текстової модальності є оцінка, а її об'єктом – різні аспекти відношення змісту тексту до дійсності, суб'єктом – автор. Зазначимо, що обидва види текстової модальності взаємопов'язані через об'єкт-суб'єктну сутність оцінки, тому розмежування понять *об'єктивна модальність* і *суб'єктивна модальність* є досить складною логіко-філософською проблемою.

Методологічною основою текстової модальності є *модальна логіка* – розділ сучасної логіки, який вивчає модальні висловлення та їхні відношення в структурі міркувань. Вирізняють такі головні поняття модальної логіки за її окремими розділами: *алетичні* (грец. *ἀληθης* – істинний) – необхідно, можливо, випадково; *епістемічні* (грец. *ἐπιστημη* – знання) – знання, припущення, незнання; *деонтичні* (грец. *δεον* – належно, необхідно) – обов'язково, дозволено, заборонено; *аксіологічні* (грец. *ἀξια* – цінність) – добре, нейтрально, погано; *часові* – минуле, теперішнє, майбутнє; *просторові* – там, тут, ніде. Для з'ясування об'єктивної модальності географічних текстів визначальними є алетичні та епістемічні, суб'єктивної – деонтична та аксіологічні модальні поняття за важливості просторових і часових.

Отже, обширне за обсягом поняття *текстова модальність* пронизує усю змістову і формальну структуру тексту та матеріально ним підтверджується. Звідси – важливість цитування аналізованого тексту на доказ правильності оцінювання авторських висловлень.

Об'єктивна модальність наукових текстів О. Степанів

Реальність (об'єктивність) емпіричних наукових текстів О. Степанів виявляють використувана дослідницею парадигма географічного українознавства, яка домінувала в галицькій географії і відповідала суспільним викликам першої половини ХХ ст.; концепція географічної цілісності; доцільне (релевантне) застосування історико-географічного, статистичного і картографічного методів дослідження; логічне обґрунтування наукових висновків; опертя на значну джерельну базу з теми дослідження.

Об'єктивна модальність текстів О. Степанів зумовлена її належністю до наукової школи географічного обґрунтування української державності, започаткованої основоположником української наукової географії академіком С. Рудницьким. О. Степанів відвідувала лекції С. Рудницького під час навчання у Львівському університеті впродовж 1912–1914 років (географія та історія – головні предмети, з інших – філософія, славістика, етнографія, антропологія). Популярними в українській студентській молоді були публічні лекції С. Рудницького, організовані Товариством українських наукових викладів імені Св. мтрп Петра Могили (1906–1939). Особливе зацікавлення мали лекції вченого з антропогеографії України, прочитані 1911 року ще до виходу його «Короткої географії України. Ч. 2. Антропогеографія» (1914). Публічні лекції С. Рудницького були апробацією його українськомовного університетського курсу «Географія України», запровадженого тільки 1913 року.

Окрім О. Степанів, до грона провідних науковців, вихованих на ідеях С. Рудницького, входять В. Геринович (1883–1949), М. Дольницький (1892–1968), Ю. Полянський (1892–1975), С. Пашкевич (1889–1953) та ін.

На формування наукового світогляду О. Степанів вплинула також співпраця з Головою Географічної комісії НТШ В. Кубійовичем під час підготовки і видання «Атласу України й сумежних країв» (1937), 2 тому «Географії українських і сумежних земель» (рукопис).

Формування наукової школи географічного українознавства в Галичині відбувалося за умов суперництва з польськими географами, які також обґрунтовували історичну необхідність польської державності в межах до поділів І Речі Посполитої (1569–1795), що охоплювали більшу частину Правобережної України (праці А. Ремана «Землі давньої Польщі...», 1895, 1904; Е. Ромера «Статистично-географічний атлас Польщі», 1916). Особливо заактивізувалися польські науковці після Першої світової війни щодо визначення східних меж ІІ Речі Посполитої (1918–1939). Відповіддю на нові суспільні виклики стали праці українських географів і картографів, які з'явилися з невеликим часовим лагом. Зокрема, це праці С. Рудницького «Коротка географія України. Ч. І. Фізична географія» (1910), «Коротка географія України. Ч. ІІ. Антропогеографія» (1914), «Ukraina. Land und Volk» (1916); В. Кубійовича «Атлас України й сумежних країв» (1937), «Географія українських і сумежних земель» (1938).

Парадигма географічного українознавства. Головними поняттями парадигми географічного українознавства першої половини ХХ ст. є *українські землі, національна територія, етнічні межі, географічне положення, великопросторовість*. Вірогідність наукових праць О. Степанів підтверджує узгодженість із беззаперечними поглядами галицьких географів, насамперед С. Рудницького, В. Кубійовича, що полягали в потрактуванні України в її етнічних межах.

За умов бездержавності узагальнювальний характер має використовуване О. Степанів поняття *українські землі*, що *«простягаються на південному Сході Європи. Ці землі спираються на півдні на рукав ріки Дунаю – Кілію, Чорне та Озівське моря й гори Кавказ та переходять на Закарпаттю на південну границю Карпат. На заході цей простір висувається найдалі в Карпатах, на вододіл рік Дунайця й Попраду, спирається на Сян, джерело ріки Вепра та середній Буг. З півночі творять його межю ріки Нарва, Ясьолда, Вигонівське озеро, Прип'ять, частина середнього Дніпра, Сейму, Донця й Дону [...] На сході українські землі доходять до рік: Хопра, Чуру, Донця та устя Дону, по Сал, Єргенські горби, ріки: Східний Манич, Куму й Терек»* [9, с. 75, с. 78].

Земля – багатозначне поняття, яке ще в давньоукраїнських писемних пам'ятках розумілось не тільки як верхній шар земної поверхні, небесне тіло, земельне угіддя, а й як держава, країна, край; людність, народ; маєток, володіння [6]. Це фундаментальне поняття в дослідженнях класиків географічної науки, як засвідчують, до прикладу, назви праць Е. Реклю «Земля. Опис життя земної кулі» (1867), «Земля і люди. Всезагальна географія» (19 т., 1873–1893), «Людина і Земля» (6 т., 1876–1894), С. Рудницького «Ukraina. Land und Volk» (1916) та ін. Характерною є назва невіднайдені наукової розвідки О. Степанів «Земля і люди. Населення Галичини в роках 1860, 1900, 1921 і 1931» (1938).

Поняття *земля* не втратило свого багатозначчя й донині. Його семантичний потенціал доречний для сучасного як науково-популярного, так і власне наукового географічного вжитку (*землезнання, землекористування, землеволодіння, землевпорядкування, землеробство, земельні ресурси, земельний ринок, обіг землі* та ін.; з новотворів – *землесвіт* – ключове поняття геософії (Ю. Кисельов)).

Вербальними засобами О. Степанів картографічно точно відображає національну територію України. Як згадує її учениця І. Шах, *«коли викладала географію України, передусім ми мусіли докладно й дуже добре знати етнографічні кордони (бо політичних ми ще не маємо – зазначила вона). Ми мусіли знати кожну більшу річку з усіма її притоками, без надуми, що з правого, що з лівого боку»* [12, с. 181].

За часів виборювання української незалежності першої половини ХХ ст. проблема етнічного окреслення території, або просторового буття українського народу, просторової ідентифікації національної самосвідомості була важливою в працях українських географів (Г. Величко, С. Рудницький, В. Геринович, М. Дольницький та ін.), істориків та громадсько-політичних діячів (М. Грушевський, М. Кордуба, В. Винниченко, Г. Гасенко та ін.) Для теперішнього осмислення досліджуваної проблеми в науковий дискурс варто запровадити ґрунтовні картографічні джерела тої пори, наприклад, карту УНР, яку надала українська деле-

гація на Паризькій мирній конференції (1919). До того ж, О. Степанів була референтом преси Міністерства закордонних справ УНРу в Кам'янці-Подільському (1919).

О. Степанів, відповідно до теоретичних напрацювань тогочасної географічної науки (Ф. Ратцель, С. Рудницький, В. Кубійович), розкриває особливості математико-, фізико-, політико-географічного положення України. Розуміючи надчасову важливість моря для існування та функціонування держави, вона визначає географічне положення України *«головно в області Чорного й Озівського морів, тільки західна частина українських земель входить в Балтійську область, а південно-східна частина належить до безвідпливного простору Каспійського моря»* [9, с. 75]. Таке геопозиціонування українських земель перегукується з ідеями Балтійсько-Чорноморської доктрини С. Рудницького («балтійсько-понтійська федерація» незалежних держав на противагу російському експансіонізмові), Чорноморською доктриною Ю. Липи з оперттям на географічну, історичну, геополітичну цілісність регіону. Особливості морського геоположення України актуальні й для сьогодення, що відображає, наприклад, концепція Тримор'я. Порівняно з геополітичною доктриною Міжмор'я 20-х років ХХ ст., вона акцентує економічну та інфраструктурну (енергетичну, транспортну) співпрацю 12-ти країн ЄС та України в регіоні Балтійського, Чорного та Адріатичного морів.

Загалом, географічне положення України О. Степанів оцінює як *«дуже корисне»*, як таке, що має *«першорядне значіння»* для господарського розвою краю, *«бо уможлиблює нашим землям дуже добрі господарські взаємини не тільки майже з цілою Європою, але з Азією і іншими позаєвропейськими краями...»* [9, с. 83].

На познаку розміру території України О. Степанів, як й інші галицькі географи, застосовувала скальковану з німецької мови терміноодиницю *велико(веле)простірність* (по-сучасному – *великопросторовість*; нім. *großer Raum*), що буквально означає *велика територія*. Як відомо, Україна за площею в етнічних межах займає перше місце в Європі (за В. Кубійовичем, 932,1 тис. км², що у півтора раза перевищує сучасну державну територію).

Окрім прямого значення, поняття *великопросторовість* опосередковано відображає залюднення, різноманіття природних умов і ресурсів, транспортну зв'язність території, можливість її різноспрямованого і комплексного розвитку, глибину стратегічного тилу (що особливо важливо, зважаючи на сусідське політико-географічне положення України). Проте поняття *великопросторовість* безпідставно забуте в сучасній науковій літературі через використання в економічних і геополітичних доктринах Німеччини напередодні і в час Другої світової війни. Безперечно, територіальні і демографічні ресурси для теперішнього соціально-економічного розвитку не є визначальними (приклади успішних малопростірних держав), проте великі з цього погляду держави мають більше можливостей для свого політичного і економічного утвердження.

Концепція географічної цілісності. Методологічно правильно українські землі та їх окремі частини – Львів, Київ, Дністер – О. Степанів характеризує як географічні цілості, тобто в триєдності природи – людності – господарства. Із системних позицій вона зазначає, що *«розвиток господарства залежить головню від двох основних чинників: 1) від природних обставин, які зумовлюють рід господарства і впливають на його характер; 2) від людини і ступеня її культурного розвитку, який робить її більш чи менш здатною до використання існуючих природних умов і цим самим – до творення та плекання поодиноких галузей господарського життя»* [9, с. 81]. Отже, світорозуміння О. Степанів позбавлене крайностей панівної на той час концепції географічного детермінізму. Як засвідчує наведена цитата, О. Степанів можна вважати прихильницею поміркованого географічного посибілізму, методологічну доцільність якого підтвердив подальший розвиток науки.

Логіка викладу матеріалу комплексних праць О. Степанів відповідає сучасним теоретико-методологічним настановам географічної науки, за якими послідовний аналіз особливостей географічного положення, населення і розселення, природно-ресурсного забезпечення, галузевого складу господарства спрямовує на проблему поділу (по-сучасному – організації) території. А текст «Сучасного Львова» є зразком еволюції просторово-часової географічної цілісності до міждисциплінарного урбаністичного дискурсу, в якому, окрім традиційних компонентів – природи, населення, господарства, – наявні історія, соціотопоніміка, архітектура міста. Інших монографій із таким широким міждисциплінарним підходом до характеристики Львова немає й досі.

Інтегративність поглядів дослідниці виявнює використовуване О. Степанів поняття *краєвид* («Краєвид Львова» – назва параграфа нарису «Сучасний Львів»). Краєвид, як милозвучний українськомовний відповідник ландшафту, що однозначно зорієнтований на відображувану дійсність, був в узвичаєному слововжитку (узусі) С. Рудницького, В. Кубійовича, Ю. Полянського (*морфологічний краєвид*, визначуваний за особливостями рельєфу), П. Тутковського (*природний краєвид*, виокремлюваний головно за геолого-геоморфологічною будовою, проте в широкому контексті взаємозв'язків природи та людності) та інших українських науковців, попри наявність у наукових працях поняття *ландшафт*, як у німецько-українському словнику географічних термінів С. Рудницького (1908).

Головними чинниками формування краєвиду О. Степанів, разом із співавтором параграфа «Львівський краєвид» В. Качоровським, вважає морфологію, історію, господарство, а щодо Києва – ще й планову забудову. Поділ міст на окремі частини вона виконує з урахуванням також «*функціональності площ та будинків*» [9, с. 220]. Отже, у розумінні О. Степанів, краєвид є поняттям загальногеографічним, що відповідає сучасним методологічним підходам. Іншими українськомовними відповідниками краєвиду, які вживає О. Степанів, є *географічне обличчя, вигляд*, а також давньоузвичаєний франкізм *фізіономія*, яке за первинним значенням стосується з'ясування внутрішніх властивостей об'єкта за його зовнішніми ознаками.

Вінцем географічності, що за часів О. Степанів, що й тепер, є районізація (регіоналізація). У текстах лекцій з економічної географії України вона вирізняє загальногосподарські області (лісово-тваринну, хліборобську і промислову) та галузеві (на прикладі сільського господарства). Замість латинізму *регіон*, франкізму *район* авторка вживає питому лексему давньослов'янського походження *область* (те, чим володіють). Питоме походження має також лексема *округа* на позначку окремих частин областей, відмінних за своїми господарськими особливостями (синоніми в природній мові – *окіл, навколишня місцевість, довкілля, довкрузжся*). Лексема *округ* тепер термінологізована у багатьох конкретних суспільно-географічних дисциплінах: електоральній географії, географії промисловості, географії сільського господарства, в просторовому розплануванні та ін. У географічному довідковознавстві лексема *округ* може претендувати на статус фундаментального поняття, позаяк її зміст якнайліпше відображає відношення геооб'єкта і простору.

Географічній термінологізації потребує також використовувана О. Степанів лексема *ділянка*, або *дільниця* (*промислово-мешкальна, житлова, шпитально-цвинтарна* та ін.) замість поширених тепер некоректних терміносполук *зона* (у значенні функціональна частина), *зонування*, або *зонінг міста*. За основним значенням лексема *ділянка* стосується частини земельної площі, яку виділено за певною ознакою та використовується з якоюсь метою. Поняття *ділянка*, порівняно з абстрактними *полігон* або *парцеля*, має генетичні, функціональні ознаки, що зумовлюють його сучасний терміноутвірний потенціал.

Системна цілісність наукових поглядів О. Степанів особливо виявилася через використання нею річково-басейнового підходу до аналізу географічних реалій: монографія «Дністер – важлива транспортна магістраль» – чи не єдиний такий приклад в українській науці. Річково-басейновий підхід, що передбачає конкретні теренові дослідження природи, населення, господарки, забезпечує об'єктивну цілісність відображення геодійсності, у протизв'язку до суб'єктивного адміністративно-територіального підходу. Нині річково-басейновий підхід може бути застосовний для удосконалення територіальної децентралізації в Україні. Його ефективність розкрита нами на прикладі реформування адміністративно-територіального устрою Закарпатської області [4].

Обґрунтованість наукових висновків. Доказовість, конкретність, чіткість наукових висновків О. Степанів поєднуються з авторською оцінкою повідомлюваного (взаємозв'язок об'єктивної і суб'єктивної модальностей). До прикладу, без жодної підтекстової модальності вона наголошує, що «*московська влада веде на Донбасі хижачьку господарку, яка полягає у тім, що: 1) не розсліджується належимо запаси вугілля; 2) будується малі шахти (копальні), замість великих, і тому не використовується вповні запасів; 3) не вводиться повної механізації видобування; 4) замінюється щораз робітників–гірників, які не вміють працювати фахово; 5) не чиститься вугілля, не сортується і через то воно затрачує свою вартість для промислових цілей; 6) коксуюче (промислове) вугілля використовується на паливо під кітли і*

до транспорту; 7) вичерпується нагально запаси Донбасу, а захоується запаси інших вугільних басейнів» [9, с. 114]. Ці висновки про колонізаторську політику Московії, зроблені О. Степанів ще напередодні Другої світової війни, підтверджують особливості енергетичної господарки в советські часи, зокрема щодо планомірного вичерпання запасів кам'яного вугілля та природного газу України.

Причини низькоефективного советського аграрного господарювання вона вбачає в тому, що: «1) колгоспи є перетяжені данинами і оплатами, яких не мають можності покрити; 2) селяни не мають ніякого особистого заінтересування, ані охоти до хліборобської праці, бо працюють виключно для держави; 3) машинно-тракторні стації (МТС), що мали допомагати селянам [...] не сповнюють свого завдання, бо не мають подостатком фахових робітників для обслуги, а трактори і машини виготовлено так зле, що вони безнастанно псуються, не тільки не помагають, але здержують працю» [9, с. 103]. Занепад колективізованого сільського господарства України підтвердив правдивість наукових висновків О. Степанів.

О. Степанів критикує кількісний, або зовнішній, динамічний спосіб советського господарювання, за яким найголовнішими є числові параметри виробництва, у противагу до якісного, або внутрішнього, сталого способу, зорієнтованого на підвищення цінності продукції, задоволення потреб людини. Цитуємо: «Цей зріст є тільки кількістевий, якоево стає чимраз гірший, бо під впливом змагань в скорості праці (стахановщина) фабрики стараються продукувати якнайбільше, понад означений плян, а не якнайліпше» [9, с. 121]. Вона зазначає, що з приходом більшовиків «вартість виробів львівської промисловости була підупала, бо продукція вироблялась на кількість, а не на якість» [9, с. 250]. Потреба досягнення не лише кількісного, а й якісного економічного зростання є незаперечною умовою сучасного суспільного розвитку, що підтверджує практика ефективного господарювання розвинених країн світу відповідно до концепції стійкого (збалансованого) розвитку.

Офіційною підставою для арешту О. Степанів став текст «Сучасного Львова», у якому критикується порушення санітарних умов советської торгівлі і продаж товарів поганої якості. Зокрема, О. Степанів зазначає, що «крамниці не могли похвалитися своєю чистотою, ані красою та мистецькою вартістю виробів. Галянтерейні вироби грішили примітивним виконанням, а мануфактура – різними, негармонійними тонами. Готовим одягам бракувало індивідуального виконання, а тим самим привабливості і краси. Дуже часто були виготовлені погано, що не могли навіть у найменшій мірі задовольнити практичних потреб, для яких були призначені» [9, с. 245]. Отже, бінарні опозиційні оцінювання *красиве – некрасиве, індивідуальне – неіндивідуальне, практичне – непрактичне*, окрім реальності відображення, увиразнюють зміст тексту, виявляють ставлення автора до повідомлюваного.

Релевантність методів дослідження. Реальність географічних текстів О. Степанів досягається через використання загально- і конкретнонаукових методів дослідження. З конкретнонаукових методів відзначимо порівняльно-географічний, історико-географічний, статистичний та картографічний.

Традиційний для модерної наукової географії **порівняльно-географічний метод** О. Степанів використовує в кількісному та якісному вимірах. Авторка, до прикладу, прирівнює національну територію України з площею інших країн і зазначає, що «вона є майже два рази така велика як Польща, а три рази більша від Англії, чи Югославії, чи Румунії» [9, с. 77]. О. Степанів зіставляє також урожайність (видаїність) хліборобства, як найважливішої на українських землях галузі господарки, зі статистичними показниками розвинених країн Європи. Наприклад, якщо на українських землях урожайність зернових становила 9 ц/га, картоплі – 90 ц/га, то в Данії і Бельгії – відповідно 30 ц/га і 215 ц/га. За допомогою порівняння О. Степанів з'ясовує також особливості господарювання в Галичині та підсоветській Україні (СРСР), особливості розвитку кооперативної і приватної торгівлі в різних країнах світу. Специфіка використання порівняльно-географічного методу в наукових текстах О. Степанів – це пошук **відмінностей** (не подібностей!) українських земель від сусідніх територій для обґрунтування окремого, унікального місця України на географічній карті світу.

Причиново-наслідкові зв'язки, або генезу аналізованих явищ О. Степанів розкриває за допомогою системного **історико-географічного методу** з його хронологічним і генетичним підходами. Вагомість цього методу наукових досліджень вона добре усвідомлювала як док-

тор філософії в галузі історії за працю «Розподіл і розвиток суспільства давньої Русі до половини XIII ст.», захищену у Віденському університеті (1921). У своїх наукових розвідках О. Степанів послуговувалася працями знаних українських (М. Андрусак, М. Голубець, М. Грушевський, Т. Коструба, І. Крип'якевич, І. Шараневич та ін.) та польських істориків (Б. Зиморович (J. B. Zimorowicz), Я. Зубрицький (J. S. Zubrzycki), С. Василевський (S. Wasylewski), Ф. Яворський (F. Jaworski) та ін.).

Використання історико-географічного методу в наукових дослідженнях О. Степанів обумовлене її розумінням того, що *«на напрям господарського життя, передусім недержавних народів, мають великий вплив історичні переживання даного народу. Вони обмежують природний свободний розвиток народного господарства і спрямовують його на шляхи, визначені чужонаціональною державною політикою...»* [9, с. 81]. «Історичні переживання» українського народу, спричинені його бездержавністю, перебуванням у складі різних імперій, зумовили державотворчу ідею, яка пронизує собою усю наукову, освітню, громадсько-політичну діяльність О. Степанів.

Історичність наукового світогляду О. Степанів засвідчує назва розділу *«Віки говорять»* нарису «Сучасний Львів». Аналізуючи заснування, територіальний розвиток міста, вона застосовує історичну хронологію – княжі часи, польське поневолення, австрійська влада, повторна польська окупація, советська окупація. Зображуючи територіальний розвиток і господарство Києва, О. Степанів виокремлює доісторичні і ранньоісторичні часи, княжі часи, татарські і литовські часи, польські часи, другу половину XVII і XVIII ст., XIX ст., XX ст. Упродовж тривалого періоду (1845–1939) вона розглядає транспортне використання Дністра. Демографічну ситуацію в Галичині О. Степанів показує станом на 1860, 1900, 1921 і 1931 роки. Зростання людності Львова вона висвітлює, починаючи від княжих часів. Зазначимо, що динамізм є необхідною, проте не визначальною особливістю історико-географічного світогляду О. Степанів. Її науковий історизм передбачає вивчення дійсності у зв'язку з конкретно-історичними умовами регіону дослідження. Отже, просторово-часова єдність внутрішньопритаманна для наукового географічного пізнання О. Степанів.

Об'єктивна модальність наукових текстів О. Степанів зумовлена використанням **статистичного методу** для опрацювання значного фактичного матеріалу статистичних щорічників. Доступність до статистики Львова надала О. Степанів праця на посаді керівника міського статистичного бюро в 1941–1944 рр. На ґрунтовному статистичному матеріалі була підготовлена розвідка «Промисловість Львова під час німецької окупації 1941–1944 рр.». Наукові тексти О. Степанів (як-от: «Сучасний Львів», «Дністер – важлива транспортна магістраль») містять описову статистичну інформацію зі скрупульозно підібраними даними, яка стосується як природних, так і суспільних параметрів об'єктів дослідження (структура людності, господарство, зв'язки, розподіл території тощо).

Для представлення статистичного матеріалу О. Степанів використовує головню таблиці. Легкість його аналітичного осмислення забезпечують здебільшого прості перелікові (як-от, «Продукція зернових культур на українських землях» [9, с. 102]) та хронологічні таблиці (наприклад, «Населення Львова в 1772–1942 рр., осіб», «Приріст населення в 1869–1941 рр., %» [9, с. 236], «Населення за національностями, осіб», «Рух населення м. Львова в 1828–1939 рр.» [9, с. 237]). Прості територіальні таблиці стосуються переважно розвитку кооперативної торгівлі в різних країнах Європи, а також діяльності українських портів. Відсутність таких таблиць щодо українських земель загалом відображає домінування галузевої парадигми в українській антропогеографії першої половини XX ст.

Окрім таблиць, О. Степанів не використовує інші способи представлення статистичної інформації, що вже активно застосовувалися на той час у галицькій географії. Як приклад назвемо «Атлас України й сумежних країв» (1937) за ред. В. Кубійовича, на картах якого багато врізок із статистичними графіками, структурними круговими і стовпчастими діаграмами.

Позитивно, що для об'єктивного відображення дійсності та уникнення випадкових впливів О. Степанів подає середньорічні статистичні показники. Так, вона аналізує середньорічний збір зернових культур упродовж 1909–1913 рр., 1929–1933 рр. [9, с. 102], а співвідношення середньої кількості днів року за окремими напрямками вітру та безвітря визначає за 1918–1938 рр. [9, с. 208]. Побудовані динамічні ряди абсолютних і відносних статистичних

показників дають змогу визначати загальну тенденцію розвитку аналізованих явищ. Використовувана О. Степанів описова статистика, яка стосується тільки загальної сукупності і вибірки даних, має констатувальний характер та є підставою для подальших досліджень.

Наукові дослідження О. Степанів об'єктивно візуалізує **картографічний метод**. Її наукова спадщина налічує приблизно 50 карт і картосхем, як відомих, так і втрачених. На формування картографічної культури О. Степанів вплинули напрацювання львівської картографічної школи Е. Ромера (1871–1954), а також діяльність Географічної комісії НТШ, зусиллями якої за керівництва В. Кубійовича було підготовлено і видано «Атлас України й сумежних країв» (1937). Окрім того, Львів був найбільшим картографічним центром міжвоєнної Польщі. Зокрема, на книжковій і картографічній фабриці акціонерної спілки «*Książnica-Atlas*» (1882–1939) упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. були видані такі «львівські» картографічні тексти: «План міста Львова» («*Plan miasta Lwowa*») у масштабі 1:15 000 (1922, 1931), «План великого Львова» («*Plan Wielkiego Lwowa*») у масштабі 1:7 200 (1931), «Королівське столичне місто Львів» («*Król. Stol. M. Lwów*») у масштабі 1:10 000 (1936), «Орієнтаційний план великого Львова Горбая» («*Horbaya plan orientacyjny Wielkiego Lwowa*») у масштабі 1:15 000 (1938) [13]. Українськомовний «Плян міста Львова» (1939) надрукувало також видавництво КООП «Комерція» [13].

Безперечно, що цю великомасштабну картографічну продукцію, яка забезпечує докладність і точність аналізування, О. Степанів використовувала у наукових розвідках, присвячених Львову. Наприклад, у невеликому за обсягом нарисі «Сучасний Львів» поміщено 16, а у статті «Київ» до другого тому «Географії українських і сумежних земель» за ред. В. Кубійовича – 6 картосхем. Здебільшого це аналітичні твори, які за допомогою лінійних знаків наглядно акцентують найголовніше в географічній науці – природне, розселенське, господарське, адміністративне розмежування і територіальний розвиток. Лінійні рисунки О. Степанів відповідають класичним традиціям, адже ще Клавдій Птолемей потрактував географію як лінійне зображення земної поверхні.

Достовірність поданих О. Степанів картосхем забезпечує їх часова прив'язка. Наприклад, територіальний розвиток Львова показано на різні дати: княжий Львів, Львів з XIV ст., Львів до 1930 р., Львів у 1930–1942 рр., сучасний Львів (1942) (рис.). Картосхема дає змогу виявити напрямки територіального розвитку міста упродовж історичного часу. Наголосимо, що поняття *територіальний розвиток* О. Степанів застосовує у прямому значенні як розширення простору, сфер впливу, на відміну від його сучасного розуміння як просторових соціально-економічних змін.

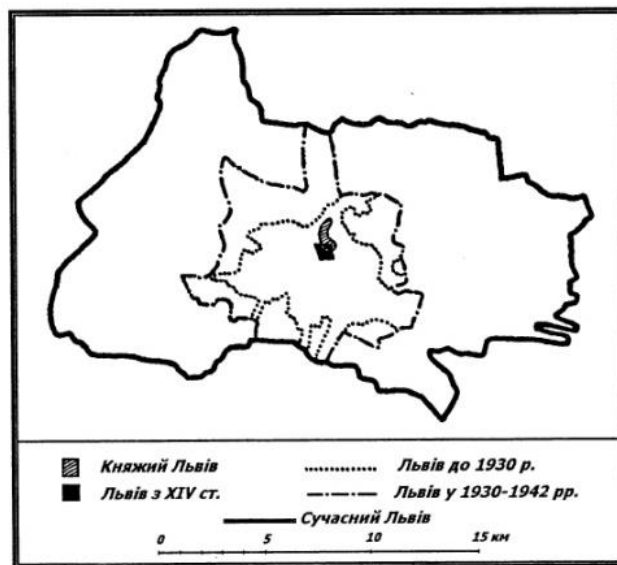

Рис. Територія сучасного Львова [9, с. 197]

Аналітичні «львівські» картосхеми створюють серію просторових образів міста, логічно узагальнених як його окремі краєвиди. За Я. Дашкевичем, картосхеми до «Сучасного Львова» виконав на підставі первинних матеріалів О. Степанів львівський історик та карто-

граф С. Білецький (1904–1989). Картографічне оформлення є сильною стороною монографії. Відсутність покликань на використані картографічні твори можна пояснити опрацюванням значної кількості першоджерел, а також тогочасною традицією, за якою достовірність видання, добросовісність його автора підтверджувала гарантія імені.

Окрім картосхем, ілюстративний матеріал «Сучасного Львова» містить світлини львівських фотографів С. Гайдучка (1890–1976), Я. Савки (1907–1972), знімки з колекції о. С. Василіва (1888–?). Графічно чітку і строгу обкладинку до нарису створив львівський художник В. Балис (1906–1980).

Обширність джерельної бази. Наукову вагомість текстів О. Степанів підтверджує значний перелік літературних джерел, опрацьованих у процесі їхнього створення. Наприклад, бібліографія до тексту рукопису «Дністер – важлива транспортна магістраль» містить публікації знаних польських (А. Реман (A. Rehman), Е. Ромер (E. Romer), Я. Ернст (J. Ernst), Є. Чижевський (J. Czyżewski), Т. Зубрицький (T. Zubrzycki), Г. Тессейр (H. Teisseyre) та ін.), українських (С. Рудницький, Ю. Полянський, В. Боднарчук, М. Дмитрієв, Є. Лазаренко та ін.), російських (С. Щукін) геологів і географів довоєнного і післявоєнного періодів [10]. Список використаної літератури наведено за окремими розділами: «Природно-географічні чинники» – 31 позиція; «Басейн Дністра» – 40; «Основні фактори, що обумовлюють режим Дністра» – 47; «Політико-адміністративний розподіл і населення» – 21; «Господарство басейну Дністра» – 39; «Судноплавство Дністра, його історія і перспективи» – 31; «Інша використовувана література» – 11 позицій.

Широке послуговування літературним методом дослідження – традиційне для публікацій НТШ, дійсним членом якого була О. Степанів, що підтверджують, наприклад, статті Ю. Полянського, В. Огоновського в першому випуску «Праць Географічної комісії» (1935). Обширність джерельної бази засвідчує, щорівень наукових текстів О. Степанів відповідав тогочасним напрацюванням географічної науки.

Суб'єктивна модальність наукових текстів О. Степанів

Відповідно до методологічних засад текстології, у процесі створення наукових текстів потрібно дотримуватися принципу «подвійного обмеження»: з одного боку, текст повинен бути нейтральним, а з іншого, автор має переконати адресата у своїй правоті, використовуючи для цього певні мовні (лексичні, синтаксичні, граматичні, стилістичні) засоби. Через те так важливою є справжня (автентична) мова автора, яка не терпить пізніших редагувань, що змінюють її змістові акценти та виражальні можливості. Мова має важливе значення для О. Степанів – пасіонарної особистості, яка мала бажання і потенціал змінювати світ на краще не тільки силою зброї, а й слова.

Суб'єктивна модальність особливо яскраво виявнюється на прикладі наукових текстів О. Степанів досоветського періоду, тобто ще до появи тоталітарної новомови, яка приховувала, спотворювала дійсність, містила ідеологізми. До прикладу, такою є назва брошури «Трудові резерви Львівщини» (1946), яка була надрукована у видавництві «Вільна Україна» у варіанті, значно переробленому його редакторами. Трудові резерви, як і трудові ресурси, – поняття марксистсько-ленінської політекономії, які розглядають людину тільки у ресурсному вимірі. Франкізм *резерв* (*réserve* – зберігати; запас на випадок потреби), що потрапив у московський ужиток ще в петровську епоху, має, окрім того, й мілітарну конотацію, неприйнятну для наукової термінології.

Ідеологічне нашарування має нове для О. Степанів поняття *народне господарство*, а також його похідники («Народногосподарське використання Дністра», 1947), замість звичного – *господарка краю*. Сучасний відповідник – *національне господарство* (у розумінні державне).

У назвах і текстах праць О. Степанів советського періоду трапляються характерні для того часу словосполучення *західноукраїнські землі, західноукраїнські області* («Населення західноукраїнських областей в рр. 1931–1943» (1946), «Розвиток економічних наук на західноукраїнських областях» (1946)), які відображають географічну даність, проте не сприяють загальнонаціональній консолідації, протиставляючи окремі регіони держави. Замість цих складних словосполук ліпше вживати складені, історично та ідеологічно нейтральні – *західні землі України, західні області України*. З цих міркувань так само неприйнятними є широко-

вживані в умовах московської агресії, внутрішнього переміщення населення такі номінації: *Західна Україна, Східна Україна* (ліпше – *Захід України, Центр України, Схід України*).

Загалом, повоєнні праці О. Степанів, що виконувалися переважно на замовлення державних і партійних органів, часто мають форму аналітичних довідок за підсумками господарської діяльності чи статистичних оглядів соціально-економічного становища Львова, Західного регіону України. Вони позбавлені авторського бачення проблеми, ідіостилю, мовнонаукової неповторності.

Лексичні засоби. Науковий лексикон О. Степанів довоєнного періоду відповідав словотвірним і правописним нормам української мови згідно із «Правописним словником (за нормами Українського Правопису Всеукраїнської Академії Наук)» Г. Голоскевича (1929), яким послуговувалися в НТШ. До того ж, О. Степанів очолювала термінологічну секцію, утворену 1935 року при Географічній комісії НТШ (1929–1935). Чинний Український правопис (2019) є наближенням до Правопису Г. Голоскевича, тому на часі стало його перевидання 2020 р. [8].

Особливості лексичного складу галицької наукової мови довоєнного періоду нами уже проаналізовано на прикладі праць В. Кубійовича [7] і Ю. Полянського [5]. Зокрема, висновано, що для українізації, деколонізації вербальної мови географічної науки потрібно повернути репресовані питомі лексеми (як-от, хороніми: *край* (у значенні район, територія, країна), *область, околиця, округа, осередок, оселя* (по-сучасному – *тип заселення*), *осяг (засяг), терен, черен, ядро*).

Наукова мова О. Степанів, незважаючи на гімназійну та університетську освіту авторки, що передбачала вивчення класичних та поширених європейських мов, майже не містить чужомовних запозичень, зокрема термінів-інтернаціоналізмів, утворених на основі давньогрецької і латинської мов, окрім узвичаєних (як-от: *експанзія, комунікація, колонізація, кооперація, парцеляція, організація / реорганізація, фізіономія, льокальний, соціяльний* та ін.). Вживання питомої термінології забезпечує високу виражальну можливість її наукових текстів. Наприклад, на відображення культурної специфіки Львова О. Степанів застосовує лексему *обличчя* (стаття «Архітектурне обличчя Львова», 1945). За С. Караванським, саме коштом слів лице або ім'я «упхався» в український мовний потік англiзм *імідж* [11, с. 60–61]. За потреби чужомовні запозичення О. Степанів перекладає українською (як-от, назва параграфа «Життєвий простір» (нім. *Lebensraum*) нарису «Сучасний Львів»). Замість звичних латинізмів *націоналізація, індустріалізація* вона вживає терміни за українськомовним словотвором – *удержавлення, упромисловлення*. Однак статтю 1946 року вже названо по-новому – «Проблеми індустріалізації Львова». Так відбувалось очуження мови української науки.

Використовувані О. Степанів словосполучення і стверджувальні речення чітко виявляють її ставлення до описуваних реалій. Як приклади: *рідна земля, батьківська земля, наша територія, природа наших земель, наші землі, наша природа, наша господарка* [9, с. 90–91]; зменшувально-пестлива форма – *землиця* [9, с. 277], *хижацьке використання ресурсів* [9, с. 75], *земельний лад СРСР не є доцільним* [9, с. 105], *неприхильні обставини для розвитку хліборобства, колгоспи є дуже обтяжені* [9, с. 104] та ін.

У часи німецької окупації О. Степанів видає працю, яка засвідчує українськість Львова, а, отже, патріотичну позицію її автора. Відданість Батьківщині підтверджує факт невиїзду О. Степанів за кордон, незважаючи на те, що російська і советська дійсність була для неї знаною після боїв за гору Маківку (1915), російський полон (1915–1917), советську окупацію (1939–1941). «Я залишаюся зі своїм народом», – наголошувала О. Степанів. Вона не зрадила своєї Батьківщини, хоч так було вказано у надуманому судовому вирокі від 30 грудня 1949 року.

Попри строгий, дисциплінований виклад матеріалу, наукові тексти О. Степанів відображають емпатію їхньої авторки, тобто емоційне і духовне осягнення, співпереживання, близькість з усім, що стосується *нашого*, та неприйняття, осудження того, що шкодить *нашому*. Категорія *наше* є сутнісною в науковому географічному світосприйнятті О. Степанів, як і її вчителів (до прикладу, праця С. Рудницького «Дещо з нашої популярно-природописної літератури», 1905). Присвійний займенник першої особи множини *наш* (*наша, наше, наші*), порівняно із займенником третьої особи *свій* (*своя, своє, свої*), який вказує на належність будь-якій особі, має більше експресивне наповнення через ознаку близькості.

У науковій лексиці О. Степанів майже відсутні одиниці *мов, наче, ніби, мовби, навряд, ледве* та ін., що виражають сумнів, припущення, невпевненість: «*Немає сумніву* (підкреслено. – М. В.), *що тільки плянове, обдумане і відповідно підготоване мандрівництво дає особисту і громадську користь*», – стверджує О. Степанів [9, с. 276]. Вона висновує, що «*після Першої світової війни транспорт Дністром обмежується виключно* (підкреслено. – М. В.) *до границь колишньої Польщі*» [9, с. 28].

Додаткових смислових відтінків надають текстам спонукальна фразова частка *хай* («*хай горде почуття – для рідної землиці жив, працював і задля неї вмираю, землиці, що найкраща в світі, – стане легким, безболісним, останнім цілунком життя*» [9, с. 277]); обмежувально-видільна частка *тільки* («*тільки той, хто буде паном Криму і матиме вільну дорогу крізь босфорські ворота до світових шляхів, буде володарем Чорного моря та півдня Східної Європи*» [9, с. 282]); означальна частка *майже* («[...] *Замарстинів, Клепарів, Мале і Велике Голосько, Знесіння – забудовані старими домами, не мають майже цілковито уладжень публічного користування*» [9, с. 262]). Ментальні вольові ознаки авторки виражає модальне дієслово *мусити* (у значенні повинно). О. Степанів переконана, що «*комунікаційна сіть Львова [...] мусить [...] основно змінитися*» [9, с. 255].

Грамматичні засоби. Фразову модальність наукових текстів О. Степанів виражають прикметні граматичні засоби української мови – природна дієслівність та спонукальна форма способу дії (переважно як заклик, наказ, а не прохання, побажання, порада).

Науковим текстам О. Степанів, як і українській мові загалом, властива природна дієслівність, на відміну від іменниковості, або опредмечування (субстантивності) сучасних текстів із надміром віддієслівних іменників на *-ння*, що позначають процесовість. Іменниковість є вислідом впливу московської мови, яка своєю чергою формувалася на церковно-слов'янському субстраті. Вживання віддієслівних іменників призводить до втрати динаміки викладу, ускладнює і зневиразнює зміст, усуває суб'єктність тексту. Воно відображає об'єктність наукових досліджень та іменний стиль наукових текстів, порушення частиномовної рівноваги – переважання іменників у родовому відмінку.

Вихід із такої ситуації мовознавці вбачають у знаходженні золоті середини між іменниковістю та дієслівністю. У наукових текстах О. Степанів трапляються поодинокі вже усталені віддієслівні іменники, як-от: *положення, розміщення, прилучення*; зате замість теперішніх сполучення – *лучба, плавання – плавба, змагання – змаг, зрушення – здвиг, зрив, перевезення – перевіз* та ін. Завважимо, що безафіксне утворення іменників способом усичення морфем є особливою ознакою української мови. За цим способом словотвору вірогідними є, наприклад, такі терміносполуки: *познака терміна* замість *позначення терміна*, *виознака поняття* – замість *означення поняття* тощо.

Для О. Степанів – вояка не тільки за чином, а й за способом мислення – органічною є спонукальна форма дієслова, що є маркером української мови. «*Чим є війна, а особливо для жінки-вояка, – спитайте тих, що її перейшли*», – зазначає О. Степанів [14, с. 522]. Спонукальною є назва статті «*Мандруймо по рідному краю*» (1943), у якій О. Степанів закликає: «*вдумайтеся, яку широчінь можливостей до праці, до розбудови рідної культури і науки, до поглиблення знання рідної землі і народу дає кожна вилазка [...], прогулянка [...], мандрівка [...] і подорож*» [...] [9, с. 276]. І далі імператив: «*розбудуймо тому й поглибімо наше рідне мандрівництво, зробімо його доцільним і плановим; пізнаймо тим способом, кожну п'ядь рідної землі – хай вріжеться безпосередньо в нашу душу її величя краса, хай забренить вона в наших серцях полум'яною любов'ю так жаркою, що не вб'є її ні багатство, ні розкіш, ні нужда, ні життєві невдачі*» [9, с. 277]. Заклик до мандрівництва випливає з великої любові О. Степанів до рідного краю, бо «*наша батьківщина багата і гарна*» [9, с. 273]. Закликами є також назви таких дописів: «*Творім стипендійні фонди при громадах*» (1937), «*Матері й батьки, дбайте за здоровля своїх дітей*» (1937), «*Засновуймо кооперативи здоровля*» (1938).

Отже, О. Степанів розширює наукову лексику характерними для української мови дієсловами в наказовому способі, що мають форму першої особи множини. Така лексика наукового твору поліпшує його комунікативність, забезпечує конструктивність тексту, позаяк, окрім констатації, вказує на конкретні пропозиції щодо розв'язання певної проблеми.

Стилістичні засоби. Характерною особливістю наукових текстів О. Степанів є їхня взаємодійність з адресатом, яка досягається через метафоризацію (за Ф. Бацевичем,

метамодус III). Образний характер має, наприклад, назва статті «Крим (ключ Чорного моря)» (1943). «У чийх руках висунений у море Кримський півострів, той не тільки має право захопити чорноморські шляхи, але й стати паном цілого півдня Східної Європи», – зазначає О. Степанів [9, с. 280].

Вдала метафора *ключ* об'єктивно відображає значення Криму для політичної і геополітичної ситуації в чорноморському регіоні, непохитність його належності до Руського моря, порівняно із використовуваними пізніше метафоричними словосполученнями *плавильний котел, осередок європейських культур, яблуко розбрату, форпост Північного Причорномор'я* тощо. Лексема природної мови *ключ* та її похідники зазнали термінологізації в лінгвістиці (*ключові поняття і терміни*), географії (*метод ключів, або метод ключових ділянок території*). Вони мають ще достатній семантичний потенціал на позначку перервності, замкненості (дискретності) геопростору.

Іншим прикладом метафоризації є історичне поняття *брама народів*, яким послуговувалась О. Степанів для характеристики географічного положення України. «Українські землі лежать на південньому сході Європи на широкому шляху, по яким сунули колись на захід до Європи, втискаючися поміж Каспійське море і гори Ураль, так званою в історії брамою народів, монгольські степові орди з Азії та нівечили культурні здобутки наших предків, а нині це положення удогіднює українським землям зносини з Азією...» [9, с. 82–83].

Семантичний потенціал лексеми *брама*, що має спільне походження з *боротися*, у протизвагу до лексеми *ворота* (від *вертати*), використав В. Кубійович, визначаючи історичну місію України як заборона для Європи. Цим поняттям користуються також сучасні науковці для висвітлення історії України від скіфських воєн до незалежності (С. Плохій), історії Козацької України в середині XVII–XVIII ст. (В. Брехуненко).

На позначку історичних подій Новітнього часу та означення географічного положення України змістово придатнішою є метафорична лексема *міст*, яка зацентровує стик, контакт, взаємодію народів, порівняно з брамою, що головню фіксує бар'єрну функцію: Україна – історичний міст між Європою та Азією, між Сходом і Заходом (не в географічному, а в цивілізаційному сенсі). Характеризуючи межове положення України, В. Кубійович вживав лексему *перехід* (перехід до Азії).

Географічність метафоризації вербальної мови О. Степанів виявляє також лексема *острів* на позначку міського розселення Левандівки поблизу білогорських торфовищ [9, с. 225], міського розселення на сільськогосподарському просторі [9, с. 221]. Метафорична назва параграфу «Місто на шляху» монографії «Сучасний Львів» розкриває важливість транспортно-географічного положення для розвитку міста.

О. Степанів застосовує також такий різновид метафори як алегорія. Окремі розділи нарисів «Сучасний Львів» названо: «Віки говорять» (історія), «Земля говорить» (географія), «Людина говорить» (демографія). «Львів прибрався у нові ризи – ренесансові», – так О. Степанів характеризує архітектурні зміни в місті наприкінці XVI ст. [9, с. 183]. Дрібноземельний лад першої половини ХХ ст. на Заході України (Галичині) вона позначає алегорійною словосполученням *голод землі*.

Суб'єктивна модальність наукових текстів О. Степанів виявляється й через синтаксис (складню) речень. Переважають короткі стверджувальні речення: «Крим (ключ Чорного моря)», «Дністер – важлива транспортна магістраль», «Київ – головне місто України», «В Громаді сила» та ін. Трапляються й запитальні речення: «Коли можна урухомити кооперативу здоровля?», «Куди ж належить повести мандрівки по нашій землі?» Коротка відповідь: «У кожну околицю» [9, с. 276].

Отже, стисле, точне, влучне слово, беззаперечність суджень стали для О. Степанів у міжвоєнні роки зброєю у боротьбі за утвердження української ідеї, що добре розуміли вороги та вдячними є нащадки. Як в Лесі Українки, «Слово, моя ти єдина зброя, ми не повинні загинуть обоє!»

Висновки

Модальність є логіко-філософською категорією наукового тексту, що розкриває його сутність як цілісного комунікативного утворення. Теорія загальної і фразової текстової

модальності допомагає розкрити концептуальні засади та лінгвальні форми вираження наукових поглядів автора тексту.

Наукові тексти О. Степанів за об'єктивною модальністю мають реальний, необхідний зміст повідомлюваного. Натомість суб'єктивна модальність текстів засвідчує впевненість, переконаність, узгодженість автора з їхнім змістом, небайдужість висловлень.

Взаємопов'язаність, синергія обох видів модальності наукових текстів О. Степанів виявлюється через їхню об'єктивну україноспрямованість, що суб'єктивізується науково обґрунтованим, дієвим закликком до пізнання рідної землі, розвитку мандрівництва, національно-патріотичного виховництва, розширення громадських і господарських рухів задля досягнення національної єдності.

Загалом, наукові тексти О. Степанів досоветського періоду в концептуальному та лінгвальному вимірах відповідали науковій моді української географії в Галичині, що підтверджують їхні ключові поняття: *українські землі, національна територія, географічне положення, краєвид, фізіографія, кооперація, мандрівка.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф., Кочан І. Лінгвістика тексту : підручник / вид. 2-ге, доп. та доопр. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 326 с.
2. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
3. Влах М. Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 488 с.
4. Влах М. Р., Качайло М. М. Басейновий підхід до виділення адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня (на прикладі Закарпатської області України). *Питання географії і геоecології*. Алмати, 2020. № 4. С. 75–81 (рос.).
5. Влах М. Р. Наукова мова професора Юрія Полянського: концептуальний і лінгвістичний виміри. *Професор Юрій Полянський: від плакорів Поділля до засніжених Анд* : матеріали Всеукр. онлайн-семінару, приуроч. 130-річчю з дня народження географа, геолога, археолога Полянського Юрія Івановича (27–28 травня 2022 р.). Тернопіль : Вектор, 2022. С. 32–46.
6. Влах М. Означення поняття «земля»: порівняльно-географічний образ. *Історія української географії* : всеукр. наук.-теор. часопис. 2003. Вип. 8(2). С. 80–83.
7. Влах М. Професор Олег Шаблій – засновник географічного кубійовичезнавства. *Суспільна географія та картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії* : матеріали Всеукр. наук. онлайн-семінару з участю закордон. учених, присвяч. 120-літтю від народження проф. Володимира Кубійовича (1900–1985) (Україна, м. Львів, 20 травня 2021 р.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. С. 21–28.
8. Голоскевич Г. Правописний словник. Львів : Априорі, 2020. 648 с.
9. Доктор географії Олена Степанів / упоряд. О. Шаблій. Львів : видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 324 с.
10. Дністер – важлива транспортна магістраль. *Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади* / упоряд. О. Шаблій. Львів : видав. центр НТШ, 2003. С. 299–426.
11. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». Київ : Академія, 2001. 233 с.
12. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; Львів. відділ. ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ. Львів : Піраміда, 2009. 632 с.
13. Сосса Р. Значення виставок стародавніх карт у вивченні історії картографії. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії* : зб. наук. праць. 2017. Вип. 27. С. 3–7.
14. Степанів О. Жінка-вояк. *Назустріч*. 1934. 15 черв.
15. Bally S. (1932). *Linguistique générale et linguistique française*. Berne : Editions Francke Berne. 440 p.
16. Epstein M. (2019). *A Philosophy of the Possible: Modalities in Thought and Culture*. Leiden; Boston : Brill Academic Publishers, Rodopi. 365 p.